

A külföldi magyar kultúrintézetek ügye Klebelsberg Kunó levelezésében

BARNABÁS VAJDA
The Issue of Foreign Hungarian Culture Institutions
in the Correspondence of Kunó Klebelsberg

008:061.2(100)(=511.141)“1922/1931”
94(439-051):371
32-051
929 KLEBELSBERG KUNÓ

hungarian culture, Ministry of Culture, human intelligence, institution, scholarship, college, scientific, cultural and scientific relations, elite,

Az alábbi tanulmány Klebelsberg Kunó munkásságának egyetlen szeletével, az általa alapított külföldi kultúrintézetekkel foglalkozik, anélkül az igény nélkül, hogy a Collegiumok alapításának és működésének komplex összefüggéseit föltárná. Egész pontosan azokat a Klebelsberg-dokumentumokat (leveleket, fogalmazványokat) tekinteti át, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárban gondozott Klebelsberg-féle hagyatékban a külföldi kultúrintézetekkel kapcsolatban találhatók.¹

Klebelsberg Kunó gróf (1875. november 13., Magyarpécska – 1932. október 11., Budapest) a két világháború közti magyar politikai élet jelentős személyisége volt, akit a történettudomány főként 1922–1931 között betöltött progresszív kultuszminisztersége miatt tart nagyra. Klebelsberg Bethlen István 1921-es kormányában előbb belügyminiszter, majd a kormány átszervezésekor 1922. június 18-án válás- és közoktatási miniszter lett, s ezt a hivatalt töltötte be egészen Bethlen 1931. augusztusi lemondásáig. Kilencévnyi kultuszminisztersége alatt nevéhez – számos egyéb közoktatást és tudományos életet érintő reform mellett – három nagyobb és több kisebb külföldi magyar kultúrintézet alapítása fűződik. Bécsben, Berlinben és Rómában Collegium Hungaricumot, Párizsban, Londonban és Genfben tanulmányi központot („ösztöndíjjállomásokat”), Varsóban pedig Magyar Intézetet alapított. A törvényi háttérrel az 1927. július 3-án életbe lépett, a külföldi magyar intézetekről és a nemzeti műveltség célját szolgáló ösztöndíjrendszerről szóló 1927:XIII. törvény cikk jelentette, melynek értelmében az intézetek tudományos kutató intézetből, művészeti intézetből és főiskolai kollégiumból álltak, a hozzájuk tartozó ösztöndíjakat pedig az ugyanabban az évben létrehozott Országos Ösztöndíjtanács koordinálta Domanovszky Sándor vezetésével.

Klebelsberg prioritásként kezelte, hogy a magyar kultúra állandó kapcsolatban legyen más országok kultúrájával, hogy azok mögött ne maradjon le. Ez alkotta in-

tézetalapításainak elvi alapját. Összhangban az Európában a húszas években tapasztalható intenzív kulturális versengéssel, programjának kiváltó okait a miniszter ekként fogalmazta meg: „Rettenetes volna lekésni arról a gyorsvonatról, amelyen Európa nemzetei robognak előre egy ma még beláthatatlan fejlődés hihetetlen távolságai felé” (*Életutunk* 1992:63). Klebelsberg elképzelései jól illeszkedtek a Bethlen-kormány terveibe, nemcsak formai szempontból, hogy ti. miniszteri koncepciója az egész kormányt érintő merev geopolitikai korlátok közé volt szorítva, hanem tartalmi tekintetben is, amennyiben a kultúrpolitika az ország elszigeteltségét (is) volt hivatott csökkenteni. Ennek megfelelően a külföldi intézetek helyszínének kiválasztása trendszerű jelenséget mutat. Szélesebb értelemben utal a Trianon utáni magyar külpolitika fő irányaira, szűkebben pedig egyetlen szegmens – kultúra és tudomány – terén azt jelzi, mely országokra tekintett a korabeli politikai rezsim mint mérvadó, befolyásos kultúrákra. Nem véletlen, hogy a három Collegium helyszíne (Bécs, Berlin, Róma) megegyezik a két világháború között nemzetközi izolációba kényszerített Magyar Királyság legfőbb külpolitikai partnerországaival, azzal a két-három országgal, amelyekre Magyarország leginkább számíthatott a határrevízió megvalósításában. Hogy mennyire élvezte Klebelsberg a kormányfő stratégiai támogatását, mi sem bizonyítja jobban, mint az az anyagi nagyvonalúság, ahogy Klebelsberg minisztériumát kiemelt költségvetéssel látta el a Bethlen-kormány. Ormos Márai adata szerint a vallás- és közoktatási tárca 1925-től rendszeresen az (össz)kiadási tételek 9–10%-ával gazdálkodott (Ormos 1998:115), ami még akkor is jelentős, ha a népiskolai, egyetemi, felekezeti stb. ügyekre fordított pénzek mellett a külföldi intézetekre fordított pénz csupán a tárca költségvetésének kis részét tette ki.² A kiemelt költségvetéssel egy időben érdemes arra is fölfigyelni, hogy a kultuszminiszter verbálisan is igyekezett növelni tárcája fontosságát, amire a publicisztikájában és szónoki beszédeiben előforduló gyakori militáns kifejezések utalnak. Akár általában szólt a minőségi magyar kultúráról: „A magyar nemzetnek tisztában kell lenni azzal a tragikus igazsággal, hogyha a művelődési versenyben alulmaradunk, [...] akkor veszve lennénk, mert lefegyverzetten, nyitott határokkal üdvöt a legközelebbi jövőben mástól is alig várhatunk, mint erkölcsi és szellemi erőnktől” (*Pesti Napló*, 1926. augusztus 25.), akár a Collegiumokban nevelendő generációkról: „Vezérkart akart nevelni nemzetének azokból, akik a legjobb kiképzésben részesültek, nyelvet tanultak, és elsajátították az európai modort” (*Életutunk* 1992:58), rendszerint katonai kifejezéseket használt, és talán az sem véletlen, hogy Klebelsberg jelszava a magyar kultúra fontosságáról – „A kultuszminisztérium a mi honvédelmi minisztériumunk”³ – szinte szállóigévé vált. A kultuszminiszter csakis ezzel a politikai háttérrel és kiemelt költségvetéssel tehette meg, hogy a Collegiumok részére drága épületeket vásároljon: Rómában a Palazzo Falconierit, Bécsben a Magyar Nemzeti Testőrség Fischer von Erlach által épített egykori palotáját, Berlinben pedig egy magánpalotát – amit természetesen (mármint a költségekért) a korabeli sajtó számtalanszor a fejére is olvasott.

A politikai célok mellett Klebelsberg másik fő motivációja a külföldi intézetek alapítására személyes élményből és meggyőződésből fakadt. Mint ifjú entellektüel személyesen tapasztalta⁴, milyen nagy lehetőséget jelent egy-egy külföldi tartózkodás a fiatal magyar szakembereknek kulturális-tudományos horizontjuk tágítására, hozzájárulva egyben hazájuk szellemi felvirágzásához is. Ahogy halála után egyik méltá-

tója, Domanovszky Sándor fogalmazott: a Klebelsberg alapította intézetek „az ifjúság külföldi tanulmányain kívül a magyar kulturális felvilágosításnak is jelentős tényezői”⁵ voltak. Bethlen kultuszminiszterének határozott szándéka volt, hogy a külföldi intézmények a fiatal, feltörekvő és döntően humán irányultságú szakértelmiségnek megfelelő feltételeket nyújtsanak, illetve hogy szociológiai értelemben az ösztöndíjakra kiválasztottak a középosztálybeli magyar művelt nemzeti értelmiség sorait gyarapítsák.

A külföldi kultúrintézetek közül elsőként a bécsi Collegium Hungaricum kezdte meg működését 1924. szeptember 17-én a Márai Terézia-féle Magyar Nemesi Testőrség egykori palotájában. Klebelsberg szándékai szerint kiemelt feladata volt a Bécsben található nagy számú magyar könyvtári és levéltári tudományos anyag felgyűjtése és publikálása. Úgy tűnik, időnként kritikusan tekintett a bécsi intézmény működésére, mert egy Károlyi Árpádhoz, a bécsi állami levéltár igazgatójához írott levelében – miután korábban méltatta Eckhardt Ferenc és Szekfű Gyula szakavatott levéltárosi munkáját – ezt írta: „A bécsi intézet dolgában és általában historikusaink munkássága dolgában az aggaszt, hogy történészeink [...] visszaszöknek a régebbi századokba s nem vagyok képes [...] rávinni [őket, V. B.] arra, hogy a XIX. század történetével foglalkozzanak. Ennek a dolognak a vége majd az lesz, hogy míg mi régi idők másodrangú kérdéseinek pepecselünk, addig magyar zsidók meg osztrák és német tudósok majd a XIX. század legérdekesebb anyagát publikálják s nekünk csak száraz csontok maradnak”.⁶ Klebelsberg kifakadását részben magyarázza egy korábbi levél, amelyben Klebelsberg egyik beszéde kapcsán Kornis Gyula (a levél írásának idején Klebelsberg államtitkára) utal arra, milyen értelemben tartotta Klebelsberg lényegesnek a XIX. századdal való historikusi foglalkozást: „...kiemeljem a beszédedből [...], mely a legjobban megragadta [...] lelkemet: azt a nemes bátorságot, mellyel az ahistorikus és anationalis radikalizmus ostromozod, melynek legfőbb ellensége a történeti érzék tudatos pozitív ápolása”.⁷ Klebelsberg mélyen hitte, hogy lehetséges a történelmi eseményekből tanulságokat levonni, s nemzeti tekintetben számára a reformkor számított követendő példának – nem véletlen például, hogy az ő ideje alatt iktatták törvénybe március 15-e nemzeti ünnepi státusát. Ugyanakkor viszont keményen elutasította a baloldali-kommunista anacionalista nemzetszemléletet, amelyet egyben multinacionálisnak és ahistorikusnak, de legalábbis egyszempontúan ekohistorikusnak tartott, s aminek jellegét minisztersége előtt személyesen is tapasztalta.

A külföldi állomáshelyek között több okból is kiemelt szerepe volt Berlinnek. Egyrészt Magyarország nemzetközi irányultsága okán („Magammal fogom vinni a magyar nemzet nagyrabecsülését a hatalmas német nép iránt, amelynek a sors változásai mit sem vontak le világtörténelmi nagyságából” – írja német tárcavezető kollégájának egy 1925-ös látogatása előtt⁸), másrészt természetesen Berlinnek a húszas években betöltött európai kultúrcentrum jellege miatt. A Collegium egy, a magyar állam által Berlin Dahlem városrészében vásárolt villában kezdte meg működését⁹, és Klebelsberg valamikor 1925 végén vagy 1926 elején köszöntö meg Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszternek, hogy „lehetővé tette nekünk Dahlemben Collegium Hungaricum építését”¹⁰. Az épületet minden bizonnyal át kellett építeni, mert egy nem sokkal ezutáni levélben (talán 1926 elején) Klebelsberg szóba hozta óhaját: „Szeretném, hogyha már kora tavasszal megezdhetném az építkezést”.¹¹ Klebels-

berg meglehetősen kiterjedt levelezést folytatott Beckerrel, aki nemcsak a megfelelő épület kiválasztásában nyújtott segítséget, hanem személyes ajándékként berendezte a nagyszalont (*Életutunk* 1992:44), Klebelsberg pedig – talán viszonzásképpen – 1926 tavaszán tervbe vette, hogy Magyarországra hívja a porosz kultuszminisztert: „Beckert Bécsben várnam, ahol az osztrákok érzékenységeinek kimélése végett mindketten inkongnitóban lennénk [...] Másnap együtt jönnénk [...] gyorsvonattal [...] Komáromig, mert Bécsből Komáromig a dunai út [...] egyhangú. Komáromban várna a Zsófia hajó [...], melyre meghívnám a magyar szellemi élet kiválóságait”.¹² A másik személy, akivel Klebelsberg Berlinből gyakori levelezésben állt, az intézet igazgatója, Gragger Róbert volt.¹³ A miniszter maximálisan egyetértett Graggerrel abban, hogy a Collegiumnak ún. graduate college-ként, azaz tudományos kutatások háttérintézményeként kell működnie, legfőbb küldetése pedig „hazánk új szellemi arisztokráciájának kiművelésére”.¹⁴ További vizsgálódást igényelne annak megállapítása, jelentett-e, s ha igen, mennyire Klebelsbergék koncepciója elitizálódást, esetleg, hogy minisztersége alatt érvényesültek-e a kiválasztásban egyéb szempontok, mint tudományosak, főleg arra tekintettel, hogy az intézetek Gragger általa kidolgozott működési definíciója szerint a külföldi magyar tudományos intézeteknek „szigorúan tartózkodniuk kell mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől, és csakis tudományos és ismeretterjesztő működésre vannak hivatva”.¹⁵ Leveleiben Gragger rendszeresen beszámolt Klebelsbergnek a növendékek tanulmányairól, a meghívott előadókról, de például arról a potenciális szociális feszültségről is, amely szerinte a fiatal magyar kutatók külföldi tartózkodása nyomán keletkezhet: „Vigyáznunk kell, hogy a kollégisták számának hirtelen [...] szaporodása a szellemi proletariátus megnövekedését vonja maga után otthon, akik megnövekedett igényeiket a hazai szegényesebb viszonyok közt nem tudva kielégíteni, elégedetlen tömeget alkossanak”.¹⁶ (Noha Gragger talán némileg eltúlozta a helyzetet, levele jól mutatja, milyen problémát jelentett a szellemi szabadfoglalkozásúak növekvő munkanélkülisége Magyarországon a húszas évek közepétől. Nem sokkal ez után, 1928. május 22-én hoztak nyilvánosságra egy hivatalos listát, melynek alapján Budapesten 7487 személy volt szellemi munkanélküli [*A magyarok...* 1996:590].) Berlin központi szerepére tekintettel az sem meglepő, hogy 1925 májusában a Külföldi Magyar Tudományos Intézmények Szövetsége is itt tartotta tanácskozását. A vendéglátó Gragger Róbert, a berlini Magyar Tudományos Intézet igazgatója volt, rajta kívül megjelent a találkozón Eckhardt Ferenc (Magyar Történeti Intézet, Bécs), Lábán Antal (a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója), Csekey István (Magyar Intézet, Dorpat), Divényi Adorján (Varsó), Gerevich Tibor és Zoltán (Magyar Történeti Intézet, Róma), Leffler Béla (Stokholm) és Ember Nándor (Madrid).¹⁷ S végül még egy ok, ami miatt Berlinnek fontos szerep jutott. Németországból ugyanis nemcsak Skandinávia felé volt képes nyitni a magyar kultúrpolitika – pl. Finn-, Észt- és Svédország felé, ahol ugyan intézetek nem létesültek, de Klebelsberg mindháromban járt és előadást tartott –, hanem például az Oroszország területén élő magyar nyelvrokonaink felé is. Az érdekes jelenségről Gragger Róbert ekként tájékoztatta Klebelsberget: „Újabb jelenség, hogy Oroszországból ébredező nyelvrokonaink jelentkeznek az Intézetbe, ill. a Collegiumba való felvételre. Ezek a cseremiszek, zürjének, osztjákok nacionalisták, de a mai orosz viszonyok között nem mehetnek Finn- vagy Magyarországba. Megtudván, hogy Berlinben van Magyar Intézet, ide kívánczok-

nak tanulmányútra. Azt hiszem, a Collegium állandóan helyt adhatna egy-egy ilyen fiatal tudósnak, akik kétségkívül kis nemzetünk kulturális apostolaivá fognak válni”.¹⁸

Ez utóbbi levélben fölvezetett helyzet véleményem szerint arról tanúskodik, hogy minden politikai egyetértés ellenére a külföldi intézetalapításban megnyilvánuló klebelsbergi kultúrpolitika nem teljesen egyezett Bethlen külügyi startégijával. Bethlen ugyanis hatalomra kerülése után hosszú évekig az ún. etnikai revízió talaján állt, azaz fő céljának az elcsatolt területek magyar ajkú lakosainak visszaszerzését tekintette. Miután azonban ez az elképzelés a húszas évek második felében tarthatatlannak bizonyult, Bethlen 1928-tól az ún. optimális revíziót (értsd!: amit majdan az adott politikai körülmények között el lehet érni) kezdte emlegetni (Ormos 1998:125). 1928-ig azonban Klebelsberg a Bethlenétől eltérő úton járt, főleg azt tekintve, hogy számára kevésbé volt fontos a határon túli magyarság ügye. Az újabb kutatások fényében jól tetten érhető, hogy a bethleni korszakot általában a határon túli eseményeknek a magyar kül- (és részben bel-) politikához igazító szándéka jellemezte, valamint az, hogy a magyar kormány rejtve, titokban támogatta (pénzelte) a külhoni magyar pártokat és intézményeket, cserébe viszont elvárta tőlük, hogy alárendeljék magukat a magyarországi politikának.¹⁹ Bethlennel ellentétben azonban Klebelsberg stratégiája a partikuláris helyett inkább egyetemes horizontok felé irányult, és még ha igyekezett is tárcája tevékenységét a kormány szélesebb érdekeivel összhangba hozni, kultúra és tudomány terén Klebelsberg nyilvánvalóan Bécsre, Rómára és Berlint tekintette mérvadónak, nem Prágát, Bukarestet vagy Belgrádot. Csakis ezzel magyarázható, hogy Klebelsberg levelezésében nem merül fel, hogy pl. erdélyi vagy felvidéki fiataloknak nyújtsanak segítséget külföldi tanulmányúthoz, ellenben felmerül ugyanez az oroszországi nyelvrokonok viszonylatában – talán azért, mert ez utóbbihoz erősebb politikai érdekek fűződtek. Mindennek nyilván az is oka volt, hogy az ellenséges kisantant karéjában Magyarországnak nem volt legitim módja a határon túli magyarság ügyeivel, akár csak kulturális helyzetével foglalkozni. Bethlen és Klebelsberg politikájának efféle különbsége a nyilvánosság előtt nem fogalmazódott meg, részben azért, mert a különbség részletkérdést érintett, részben, mert viszonylag rövid idő után kettejük koncepciója egyébként is összefonódott. Lényegében ugyanakkor, amikor 1928-ban Bethlen belefogott az ún. aktív revizionista politikájába, Klebelsberg is meghirdette „új nacionalizmus” elnevezésű programját („a faj megerősödését és hazánk feltámadását” [idézi Ormos 1998:125]). Valójában a miniszterelnök részéről kell nagyobb méretű reálpolitikai alkalmazkodásról beszélnünk, hiszen a bethleni etnikai elvvel szemben Klebelsberg kormánytagsága kezdetétől Magyarország maradék magyarságára koncentrált, és ha időnként tett is nagyívű verbális gesztusokat az irredenta beállítottságú sajtó részére, koncepciója mindvégig olyan értelemben alapozódott a szomszédos országokban élő magyarságra, amennyiben azt vallotta, hogy számukra egy minden értelemben erős, gazdaságilag és kulturálisan fejlett anyaország tudja a legnagyobb segítséget nyújtani. Magyarország fejlődésének kulcsa pedig Nyugat-Európa – ebben 1928-tól kezdve a miniszterelnök és a kultuszminiszter véleménye megegyezett. Ezt a határozott irányváltást szemléletesen jelzi, hogy Klebelsberg ideje alatt fölmerült egy collegium jellegű Kulturális Központ létrehozására Párizsban is, amiről 1928-ban Bethlen István tárgyalt is Aristide Briand miniszterelnökkel (Ormos 1998:115).

A párizsi terv főleg a gazdasági válság miatt lehetetlenné vált, mégis híven jelzi, a húszas éves második felétől a Magyarországra nehezedő nemzetközi nyomás fokozatos megszűnte után²⁰ az államvezetés minden rendelkezésére álló eszközt föl kívánt használni az ország nemzetközi izolációjának megszüntetésére, akár azt is, hogy a széles magyar közvélemény szemében a trianoni katasztrófát elsődlegesen előidéző Párizsban nyisson kulturális központot.

Az osztrák–német apától származó Klebelsberg („a vadregényes Tirolból ideszakadt német örök kicsi utódja”²¹) néhány elképzelése arra mutat, hogy miniszterként igyekezett Magyarország hagyományos német kulturális orientációját csökkenteni, részben az olasz, részben az angolszász befolyás javára.²² A római Collegiumot, s egyáltalán az olasz kultúrát Klebelsberg személyes ügyének tekintette. Erről tanúskodnak Klebelsbergné visszaemlékezései, aki több helyen is megerősíti mind maga, mind férje teljes elragadtatását olaszországi útjaik során, s ugyanezt bizonyítják Klebelsberg hivatalos levelei is. „Rendkívül örvendek, hogy [...] az olaszországi magyar ösztöndíjú miniszterségem alatt kifejlődhetik, mert kultúrpolitikámnak ezzel a részével foglalkoztam egyénileg is a legszívesebben” – írta Emile Bodrero olasz kultuszminisztériumi államtitkárnak 1927. augusztus 27-én.²³ (Már csak ezért sem meglepő, hogy olaszországi hivatalos levelezésében Klebelsberg nem fukarkodott a kiemelő jelzőkkel: „Azon leszek, hogy minél szorosabbra fűzzem azokat a szálakat, amelyek nemzetemet Olaszországhoz, az antik kulturának és a latin géniusz művészi teremtő erejének eme csodálatos fókuszához kapcsolják”²⁴ – írta 1928-ban Giuseppe Bottaihoz, a „Testületek Minisztériumának államtitkárához”, majd ugyanazon a napon egy másik levélben Cippio szenátornak szinte ugyanazokkal a szavakkal: „Azon leszek, hogy minél szorosabbra fűzzem a szálakat, amelyek Magyarországot a diadalmas fasció erejében megújíhódott Olaszországhoz kapcsolják”.²⁵) Amíg az olasz kultúra iránti igény nagyrészt személyes ízlésből fakadt (de nem egészen, hiszen Klebelsberg miniszteri tevékenységét nyilvánvalóan befolyásolta a húszas évekbeli magyar–olasz kapcsolatok jellege), az angol irányultságot nagyon is racionális kultúrpolitikai megfontolások motiválták. 1925 áprilisában például Gragger Róbert arról a tervéről tájékoztatta a minisztert, hogy a berlini Collegium Hungaricum növendékeihez tervbe vette egy angol szakértő meghívását: „A kollégisták ismereteinek [...] fejlesztésére [...] egy oxfordi [...] Bevans Evan nevű hisztorikust [hívok, V. B.] [...] Remélem, hogy egy ellen-Scotus Viatort lehet nevelni belőle”.²⁶ Ezenkívül az angolszász orinetációt volt hivatott erősíteni Harold Sidney Harmsworth, ismeretebb nevén lord Rothermere angol sajtómágnással fenntartott kapcsolata is. A lorddal több levelet váltott egy, a Tihanyi-félszigeten az angliai Eaton mintájára szervezett középfokú iskolával kapcsolatban: „A Balaton egy kies pontján, a tihanyi félszigeten, ahol mindenféle sportra [...] alkalom nyílik, olyanfajta középfokú iskolát szándékozom létesíteni, mint amilyen az eatoni [...] Ezt az iskolát a vagyonosabb magyar szülők gyermekeinek szántam, akik majdan diplomáciában, politikában, a nagyiparban és a nagy bankokban szerepet fognak játszani. Itt az angol nyelv nemcsak tantárgy lenne, hanem a tantárgyak nagy részét is angolul fogják tanítani [...]. E mű előkészítése végett a nyáron kiküldtem Eatonba és Haroldba első munkatársamat, Kornis Gyula professzort [...]. Tihanyban pedig már megvásároltam több mint 70 holdat az intézmény céljaira”.²⁷ A Klebelsberg vázolta terv első olvasásra nagyvonalúnak, sőt megvalósíthatatlannak tűnhet, pedig az efféle kollégiumjellegű képzésnek

Magyarországon már voltak hagyományai. Például a budapesti Eötvös József Kollégiumot mint középiskolai tanárjelöltek számára egyetemi képzést nyújtó állami internátust is külföldi tapasztalatok alapján szervezték meg 1895-ben a párizsi École Normale Supérieure mintájára. (Klebelsberg miniszterként az Eötvös Kollégiumot is támogatta.)

Lord Rothermere-rel való kapcsolatuktól és tervbe vett személyes találkozásuktól – amit Klebelsberg kezdeményezett 1928 őszén, de amely nem valósult meg²⁸ – Klebelsberg talán anyagi segítséget is remélt, s talán nem is alaptalanul, hisz a lord korábban többször is kinyilvánította, segíteni szeretne a Trianon sújtotta Magyarországnak. A nagyvonalú iskolatervhez Rothermere egy 1929. január 18-i keltezésű, angol nyelvű levélben gratulált²⁹, de tudomásom szerint Klebelsberg ebbéli tervei soha nem valósultak meg, noha már azt is tervbe vette, hogy a kollégiumot az angol sajtómágnásról fogja elnevezni.

Jegyzetek

1. E helyütt szeretnék köszönetet mondani Dr. Karsay Orsolyának, az OSZK Kézirattára vezetőjének a kutatás során nyújtott segítségéért.
2. Feltételezhetően a külföldi intézetek a Külügyminisztérium költségvetéséből is gazdálkodtak. E föltevés ellenőrzése, valamint az intézetek és a Külügyminisztérium – esetleg a kémszolgálatok – együttműködésének vizsgálata további kutatást igényelne.
3. OSZK, Klebelsberg Kunó életére és működésére vonatkozó iratok. Analekta 3140, a csomag 8. sz. dokumentuma, aláírás és keltezés nélkül.
4. Klebelsberg a budapesti királyi magyar tudományegyetem jogi karát látogatta, közben azonban az 1895/96-os tanévet a berlini egyetemen töltötte, később pedig Münchenben és Párizsban is folytatott egyetemi tanulmányokat, egyébként pedig az 1900-as évek elején feleségével beutazta szinte az összes európai országot.
5. OSZK, Analekta 3140, Klebelsberg Kunó életére és működésére vonatkozó iratok, összesen 18 irat, a csomag 12. sz. dokumentuma, 5 gépelt fólio, Domanovszky Sándor Klebelsberg Kunónéhoz, keltezés nélkül. Domanovszky a levélben ekként utal saját szerzőségére: „Legyen szabad a Corvin-kiadvány részére készített igénytelen kis életrajzi vázlat egy példányát [...] megküldenem”.
6. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Károlyi Árpádhoz, összesen 10 levél, a csomag 7. sz. levele, 1925. április 23-i keltezéssel.
7. OSZK, Levelestár, Kornis Gyula Klebelsberg Kunóhoz, összesen 3 levél, a csomag 2. sz. levele, 1923. február 12-i keltezéssel.
8. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Becker C. H.-hez, összesen 34 levél, a csomag 6.sz. levele, keltezés nélkül, kb. 1925 első felében.
9. Az épületet a második világháborúban lebombázták, de a telek a magyar állam tulajdonában maradt. A rendszerváltás utáni kormányok programra tűzték a berlini intézet újbóli megnyitást, amelynek tervezett dátuma a hírek szerint 2006 tavasza.
10. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Becker C. H.-hez, összesen 34 levél, a csomag 7. számú levele, keltezés nélkül, körülbelül 1925 végéről 1926 elejéről.
11. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Becker C. H.-hez, összesen 34 levél, a csomag 9. sz. levele, keltezés nélkül. Segítség a keltezés megállapításához ugyanazén levél utalása: „most a frankhamisítás ügye okoz [...] sok gondot”. Az ún. frankhamisítási ügy 1925 végén robban ki, és meghatározó eseménye volt a következő év nagyobb részének.

12. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Gragger Róberthez, összesen 5 levél, a csomag 4. sz. levele, keltezés nélkül, körülbelül 1926 tavasza–nyara.
13. Gragger Róbert neve talán leginkább az Ómagyar Mária-síralom kapcsán ismert. A Berlini Magyar Intézet igazgatójaként őt kérték fel a Leuveni Kódeksben található nyelvemlék megvizsgálására. Gragger 1923-ban kétszer is kiadta, magyar és német kísérelő tanulmánnyal, az első magyar verset.
14. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 1. sz. levele.
15. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 7. sz. levele, Berlin, 1925. május 16-i keltezéssel.
16. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert–Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 15. sz. levele, Berlin 1926. április 9-i keltezéssel.
17. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 7. sz. levele, Berlin 1925. május 16-i keltezéssel.
18. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 6. sz. levele, Berlin, 1925. április 18-i keltezéssel. Az oroszországi finnugor népcsoportok sorsa egyébként 2004. augusztus közepén érdekes fordulatot vett, amikor a Tallinban zajló finnugor világkongresszuson Pusztai János, a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola uralisztikai tanszékvezetője nyilvánosan felhívta a figyelmet az orosz kormány erőteljes homogenizációs törekvéseire, s ezzel kiváltotta a tallini orosz nagykövet nemtetszését.
19. A magyar kormány és a határon túli politikai szervezetek kapcsolatának árnyaltabb feldolgozása alapján (pl. Angyal 2002 vagy Bárdi 2004) egyértelműnek tűnik, hogy: „A magyar kormány a támogatás fejében gyakran belszólt a pártok belső ügyibe, és saját hosszú távú céljaira igyekezett felhasználni a magyar pártokat” (lásd! Angyal 2002:233).
20. Csak két dolgot említve: a magyar államháztartás 1926. július 1-je után kikerült a Népszövetség ellenőrzése alól, 1927 márciusában pedig az antant Magyarország feletti katonai ellenőrzése is véget ért.
21. OSZK, Analekta 3140, Klebelsberg Kunó életére és működésére vonatkozó iratok, összesen 18 irat, a csomag 13. sz. dokumentuma, Kornis Gyula ünnepi beszéde KK szobrának leleplezésekor 1939. május 9-i keltezéssel.
22. Publicisztikájában ezt többször megfogalmazta, pl. a *Pesti Napló*-ban 1925. április 12-én.
23. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Bodrero Emiliehez, összesen 2 levél, a csomag 1. sz. levele, Bp., 1927. augusztus 27-i keltezéssel.
24. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Bottai Giuseppehez, összesen 1 levél, 1928 márcio 15.-i keltezéssel.
25. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Cippio szenátornak, összesen 1 levél, 1928. márcio 15.-i keltezéssel.
26. OSZK, Levelestár, Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz, összesen 24 levél, a csomag 6. sz. levele, Berlin 1925. április 18-i keltezéssel.
27. OSZK, Levelestár, Klebelsberg Kunó Rothermere viscount-hoz, összesen 1 levél, 1929. jan 12-i keltezéssel.
28. OSZK, Levelestár, Rothermere viscount Klebelsberg Kunóhoz, összesen 3 levél, a csomag 1. és 2. sz. levele, az előbbi Claridges, 13th Oct. 1928, az utóbbi Claridges 20th Dec. 1928 keltezéssel.
29. OSZK, Levelestár, Rothermere viscount Klebelsberg Kunóhoz, összesen 3 levél, a csomag 3. sz. levele.

Felhasznált irodalom

- A magyarok krónikája*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, Officina Nova, 1996.
- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus. *Történelmi Szemle*. 5. évf., 3–4.sz., 1962, 426–448. p.
- Bárdi Nándor: *Tény és való*. Pozsony, Kalligram, 2004.
- Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései*. Szeged, Kereszténydemokrata Néppárt Szeged Városi Szervezete, 1992.
- Glatz Ferenc: *Klebelsberg tudománypolitikai programja*. Budapest, 1970.
- Halasy-Nagy József: *Gróf Klebelsberg mint publicista*.
- Husztai József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, MTA, 1942.
- Ormos Márai: *Magyarország a két világháború korában*. Csokonai Kiadó, 1998.
- Pesti Napló*, 1925. április 12.
- Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, 1987.

Barnabás Vajda

The Issue of Foreign Hungarian Culture Institutions in the Correspondence of Kunó Klebelsberg

In his present study, Barnabás Vajda is focusing on some particular issues of Hungarian cultural institutions set up abroad by Count Kunó Klebelsberg, Minister of Culture and Education of Hungary between 1922–1931. Vajda's work is based on the revision of letters and drafts that are part of Klebelsberg's written inheritance kept at National Széchényi Library, Budapest.

Klebelsberg (1875–1932), a conservative Hungarian politician and minister in István Bethlen's government from 1922 to 1931, is today considered as a significant policy maker, mainly due to his progressive reforms in public education and university research. In the second half of his nine-year-long minister-ship, Klebelsberg founded three Collegium Hungaricum in Vienna, Rome and Berlin, and scholarship centres in Paris, London, Geneva and Warsaw. Based on Act 1927:XIII, established institutions were proposed to consist of research centres, art institutions, and undergraduate colleges. A supportive scholarship system was also created. The first College was opened in Vienna (Sept. 1924), nevertheless the strategically most important one was in Berlin. From here Hungary could reach not only Germany but also Scandinavia and, rather surprisingly, some small Finno-Ugric nations, linguistically related to Hungarians but living isolated in the Soviet Union. From the correspondence it is obvious that Klebelsberg had two major helpers in Berlin: Carl Heinrich Becker as Minister of Culture of Prussia and Róbert Gragger, Klebelsberg's confident subordinate as head of the Berlin institution.

There can be two major motivations found behind Klebelsberg's actions. First, he attached exceptional importance to the goal that remnants of Hungarian culture and science, after the disastrously lost World War I, would be able to compete with or at least not left behind too much by the most prestigious cul-

tures of Europe. The locations of the Colleges clearly show the limited possibilities of Hungarian cultural policy in particular as well as of Hungarian foreign policy in general, for Vienna, Rome, and Berlin were capitals of countries from where Hungary, as a country forced into fierce international isolation after 1918, could expect help with its revisionist aims. With his slogan: „The Ministry of Culture is our Ministry of Defence”, Klebelsberg referred not only to the severe restrictions over the Hungarian Army after 1920, but also to his personal desire of a peaceful Hungary competing with other European nations in science and culture. Klebelsberg’s second motivation for creating Hungarian cultural centres abroad, was his private conviction that any scholarship abroad, especially in the most developed countries, would highly encourage young Hungarian researchers, mainly those who keen on social sciences.

Some documents show that Klebelsberg as a minister had made attempts to back up Italian and English culture against the traditionally strong German cultural influence over Hungary. Some new approach concerning Klebelsberg’s attitude toward England can be comprehended from his correspondence with lord Rothermere, with whom the Minister had changed letters regarding a plan of a boarding school on the Tihany Peninsula. The school was proposed to copy Eaton not only as to the system but also the language of education.